

این مقاله با هدف شناسایی تحلیل راهکارهای اقتصادی مقاومتی در حکومت اسلامی از دیدگاه روایات تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که از دیدگاه روایات چه راهکارهای اقتصادی مقاومتی در حکومت اسلامی وجود دارد؟ تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی و روش به کار رفته کتابخانه بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع‌آوری داده‌ها فیش و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهم‌ترین نتایج این مطالعه می‌توان اشاره نمود اقتصاد مقاومتی، به عنوان یک الگوی اقتصادی برآمده از آموزه‌های اسلامی، بر پایه‌ی پایداری، عدالت محوری و مقابله با سلطه اقتصادی شکل گرفته است. در شرایطی که نظام اسلامی با فشارها و تهدیدهای اقتصادی مواجه است، بازگشت به منابع دینی، به‌ویژه روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام، می‌تواند راهکارهایی بنیادین برای مدیریت اقتصادی ارائه دهد. در این مقاله راهکارهای اقتصاد مقاومتی در حکومت اسلامی از منظر روایات پرداخته و محورهای پنج‌گانه‌ای شامل: حفظ عدالت اقتصادی، تأمین اقتصادی مردم، حفظ توازن در توزیع ثروت، مهار سوداگری و فساد اقتصادی، و ایجاد اشتغال پایدار را مورد بررسی قرار داده می‌شد. با استناد به روایاتی از نهج‌البلاغه، وسائل‌الشیعه، و تحف‌العقول، نشان داده می‌شود که ائمه معصومین علیهم‌السلام بر عدالت اجتماعی، شفافیت اقتصادی، و حمایت از اقشار ضعیف تأکید داشته‌اند. هدف از این پژوهش، استخراج و تبیین راهکارهای روایی قابل استفاده برای سیاست‌گذاری در اقتصاد اسلامی است.

کلید واژه: اقتصاد مقاومتی، توازن اقتصادی، حکومت اسلامی، راهکار اقتصادی

^۱. طلبه سطح دوحوزه علمیه خاتم‌الاولیاء (عج)

مقدمه

در حکومت اسلامی، منابع اقتصادی و مالی جایگاه ویژه‌ای در تأمین نیازهای جامعه و تحقق عدالت اجتماعی دارند. از دیدگاه اسلام، منابع طبیعی، مالیات‌های شرعی (همچون خمس و زکات)، انفال، و درآمدهای عمومی باید به گونه‌ای مدیریت شوند که منجر به رفاه عمومی، حمایت از محرومان و توسعه عدالت اقتصادی شود. حکومت اسلامی موظف است با بهره‌گیری صحیح از این منابع، زمینه‌های رشد اقتصادی، کاهش فقر، و گسترش رفاه اجتماعی را فراهم آورد. با توجه به فشارهای اقتصادی جهانی، تحریم‌های ظالمانه و تهدیدات اقتصادی علیه کشورهای اسلامی، به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران، مفهوم «اقتصاد مقاومتی» به عنوان راهبردی برای مقابله با این تهدیدها مطرح شده است. اقتصاد مقاومتی بر تقویت زیرساخت‌های داخلی، خودکفایی اقتصادی، کاهش وابستگی به خارج، و استفاده حداکثری از ظرفیت‌های ملی تأکید دارد. اقتصاد مقاومتی به صورت اصطلاحی به مجموعه تدابیر و سیاست‌هایی اطلاق می‌شود که هدف آن مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر فشارهای خارجی، تحریم‌ها و بحران‌هاست، به گونه‌ای که اقتصاد کشور حتی در شرایط سخت بتواند مسیر رشد و پیشرفت خود را حفظ کند. این مفهوم برگرفته از آموزه‌های دینی در زمینه خوداتکایی، قناعت، پرهیز از اسراف، و حمایت از تولید داخلی است. مطالعات انجام شده پیرامون تحلیل راهکارهای اقتصادی مقاومتی در حکومت اسلامی از دیدگاه روایات؛ از تنوع نسبتاً زیادی برخوردارند که به اختصار به تعدادی از آنها اشاره می‌گردد: اسحاقی (۱۳۹۰) در تحلیلی تحت عنوان مبانی و راهبردهای جهاد اقتصادی، ایروانی (۱۳۸۹) در بررسی اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، واحد (۱۳۷۴) در مطالعه‌ای با عنوان مطالعاتی در اقتصاد اسلامی به این موضوعات پرداخته‌اند. مطالعات انجام شده عمده‌تاً متمرکز بر مبانی و راهبردهای جهاد اقتصادی، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، مطالعاتی در اقتصاد اسلامی بوده و کمتر به بحث پیرامون تحلیل راهکارهای اقتصادی مقاومتی در حکومت اسلامی از دیدگاه روایات پرداخته شده است. با عنایت به موارد فوق، در این مطالعه تلاش می‌شود تا به این سؤال پاسخ داده شود از دیدگاه روایات چه راهکارهای اقتصادی مقاومتی در حکومت اسلامی وجود دارد؟ در بیان اهمیت و ضرورت تحقیق باید گفت: یکی از ارکان مهم در بقای حکومت اسلامی، داشتن اقتصادی قدرتمند و آسیب‌ناپذیر است. از منظر دینی، ایجاد عدالت اقتصادی، خودکفایی، حمایت از تولید داخلی و کاهش وابستگی به بیگانگان از جمله اهداف اقتصادی حکومت اسلامی به

شمار می‌رود. با توجه به فشارهای اقتصادی جهانی و تحریم‌های ظالمانه علیه حکومت‌های اسلامی، پرداختن به اقتصاد مقاومتی امری حیاتی است. از سوی دیگر، آموزه‌های دینی به ویژه روایات اهل بیت (ع) سرشار از دستورات اقتصادی در زمینه‌هایی چون خوداتکایی، حمایت از تولید، قناعت، پرهیز از اسراف و مدیریت صحیح منابع است که می‌تواند نقش کلیدی در ارائه راهکارهای عملی اقتصاد مقاومتی داشته باشد. با تبیین این راهکارها بر مبنای روایات، می‌توان نه تنها به ارتقاء بنیه اقتصادی حکومت اسلامی کمک کرد، بلکه الگویی بومی و دینی برای مقابله با تهدیدات اقتصادی ارائه داد.

اقتصاد مقاومتی زمانی اطلاق می شود که یک جامعه یا کشور از سوی بیگانگان و دشمنان مورد تحریم اقتصادی و اعمال محدودیت های مالی قرار گیرد. در این شرایط مردم و مسئولین آن کشور باید با فراهم نمودن زمینه ها، شرایط ویژه اتخاذ تدابیر، سیاست ها و اقدامات لازم در برابر این تحریم ها و هجمه ها مقاومت نمایند. «اقتصاد مقاومتی با توجه به بیانات رهبری اقتصادی است که دارای شاخصه های زیر می باشد:

- همراه با مقاومت در مقابل کارشکنی های دشمن باشد.

- به معنای ریاضت اقتصادی نمی باشد؛ اقتصادی که در مقابل تحریم و کارشکنی ها مقاوم است و کمتر آسیب پذیر است.

- اقتصادی متکی به مردم و ظرفیت های داخلی باشد.

- منجر به مقاوم سازی و محکم سازی پایه های اقتصاد گردد؛ این چنین اقتصادی چه در شرایط تحریم، چه در شرایط غیر تحریم، تضمین کننده رشد و شکوفایی کشور خواهد بود.^۱

جهان، جهان اسباب و مسببات است. به تعبیری یکی از سنت های حاکم در نظام آفرینش این است. که هر کس برای رسیدن به هر خواسته ای باید از راه آن وارد شود و ابزار و عوامل آن را به کار گیرد. قرآن کریم به این مهم توجه داده که پیشرفت ها و پیروزی های ذوالقرنین را استفاده از اسباب آن بر می شمرد: «ما به او در روی زمین، قدرت و حکومت دادیم واسباب هر چیز را در اختیارش گذاشتیم.»^۲ یکی از مباحث مهم و اساسی در هر مکتب و نظام اجتماعی تبیین نقش و جایگاه دولت در عرصه فعالیت های اقتصادی است و این مهم از دیرزمان مورد اهتمام دانشمندان اسلامی بوده است. در دهه های اخیر، اندیشه وران مسلمان از ابعاد گوناگون به تشریح جایگاه دولت در اقتصاد پرداخته اند. وظیفه دولت فقط حفظ امنیت داخلی و پاسداری از حقوق مالکیت افراد نیست؛ بلکه دولت همان طور که وسیله ای برای ارائه خدمت به مردم و رساندن حق به صاحبان آن است، مسؤول تحقق پیشرفت و اشتغال در جامعه نیز شمرده می شود و این کار را با فراهم کردن فرصت های کار و تأمین معیشت افراد از طریق تأسیس مؤسسات عمومی و راه اندازی پروژه های صنعتی و کشاورزی انجام می

^۱. احمد، مطالعاتی در اقتصاد اسلامی، ص ۴۳

^۲. کشف ۸۴

دهد. پروژه هایی که به افزایش ثروت عمومی کمک کرده، افراد جامعه را در سود آنها شرکت می دهد؛ بنابراین، دولت اسلامی موظف است با آسان کردن راه های سرمایه گذاری اعطای کمک های مالی و تسهیلات اعتباری؛ کشاورزان، صنعتگران و بازرگانان را تشویق کند تا زمین ها، کشت و صنایع راه اندازی شوند، و بازارها رونق یابند. اسلام از یک سو به هر فردی حق داده است تا از سطح شرافتمندانه زندگی بهره مند باشد و از سوی دیگر، دولت را مسؤول تأمین حد کفایت اقتصادی خانوارها می داند؛ حد کفایتی که شامل تمام ضرورت ها و نیازهای زندگی و در حد میانه روی و عدم اسراف می شود و متناسب با تحول و اهداف اقتصاد مقاومتی تغییر می کند و بدین منظور، می توان متناسب با وظایف دولت راهکارهایی ارائه داد.

راهکارهایی که دولت می تواند اجرا کند به قرار ذیل می باشد:

۱- حفظ عدالت اقتصادی

بیشتر در زمینه توزیع و به خصوص توزیع ثروت مسأله عدالت اقتصادی مطرح است. تردیدی نیست که توزیع کالا و خدمات در هر جامعه بر اساس نیاز در واقع همان تقاضا صورت می گیرد. با توجه به اقتصاد مقاومتی دولت باید نیاز سنجی کند و کالاهایی که نیاز مردم است تولید و توزیع کند تا نیازمند واردات نشود و به حمایت تولید ملی و منابع ارزی کمک شود. عمده مشکلات اساسی در امور اقتصادی در مرحله توزیع ثروت و کالا پدید می آید؛ زیرا در منابع طبیعی مشکلی وجود ندارد و خداوند به اندازه نیاز بشر، پدیده هایی را در زمین و برکاتی را در آسمان قرار داده است. تا به موقع نیازهای مردم را برطرف سازد. قرآن در این زمینه می فرماید: «و از انواع نعمت هایی که از او درخواست کردید به شما عطا فرمود، و اگر نعمت های بی انتهای خدا را بخواهید به شماره آورید هرگز حساب آن نتوانید کرد، با این همه لطف و رحمت خدا باز انسان سخت ستمگر و کفر کیش و ناسپاس است.»^۱ علامه طباطبایی در مورد این آیه می فرماید: «خداوند آنچه مورد نیاز انسان است را به او عطا کرده چه انسان نیاز خود را بر زبان آورده باشد چه به زبان نیاورده باشد.»^۲ طبق آیه ذکر شده منابع طبیعی به

۱. ابراهیم ۳۴

۲. اسحاقی، مبانی در راهبردهای جهاد اقتصادی، ص ۷۷

عمر بن عبدالعزیز از خلفای بنی امیه نیز در خصوص ترویج اشتغال و توجه به کشاورزی در نامه ای به یکی از والیانش می نویسد: نگاه کن پیش از تو چه زمین هایی کشت نشده است؛ پس برای کشت، آنها را به افراد واگذار تا به حد مالیات دهی برسد و اگر کشت نشد، کمک کن و اگر باز هم کشت نشد، از بیت المال مسلمانان برای کشت آن هزینه کن.^۱ در این نامه به فراهم آوردن زمینه اشتغال هم اشاره شده که در صورت نیاز از بیت المال هزینه کن.

اشتغال زایی و رفع موانع اشتغال از جمله راهکارهای تحقق اقتصاد مقاومتی است که با اتخاذ سیاست هایی از سوی دولت قابل اجراست سیاست های قابل ارائه در این زمینه عبارتند از:

الف) کار و تلاش جهادگونه

با توجه و شرایط فعلی و قرار گرفتن در تحریم از سوی دشمن باید بیش از پیش کار و تلاش نمود تا مقاومت و پویایی اقتصاد حفظ شود؛ به تعبیر دیگر باید جهادگونه تلاش نمود. حضرت علی(ع) نیز مردم را به کار و تلاش فرامی خواند و از سستی و تنبلی نهی می نمایند و می فرمایند: «اگر طالب سعادت و نجات هستید، غفلت و لهو را رها کنید. و ملازم تلاش و کوشش باشید.»^۲ در شرایطی که دشمن دائما در حال تلاش است که توان داخلی و امکانات خود را افزایش دهد. لازم است آحاد جامعه تلاش کنند حضرت علی(ع) در این زمینه می فرمایند: «من ضعف جده قوی ضده» «هر کس جدیتش کم شود، ضد او قوی می شود.»^۳ «هر کس بر مرکب سوار شود بر ضدش پیروز گردد.»^۴ با توجه به احادیث فوق به منظور پیروزی بر دشمن باید همت و تلاش مضاعف نمود. این مهم جز با تلاش خستگی ناپذیردلت مردم میسر نمی شود.

ب) تشویق به کار و نهی از بیکاری

قرآن به طرق مختلف مردم را تشویق به کار می نماید هنگام نماز می فرماید داد و سند رها کنید. و چون نماز به پایان رسید در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا طلب کنید و خدا را بسیار

۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۱۱

۲. همان

۳. حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۲۷۲

۴. همان

یاد کنید تا شاید رستگار گردید.^۱ «یکی از ارکان اساسی اقتصاد مقاومتی، تقویت بنیان‌های تولید داخلی و اتکای بیشتر به نیروی انسانی بومی است. در این راستا، تشویق مردم به کار و تلاش، و مقابله با بیکاری نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. دولت می‌تواند با طراحی سیاست‌های حمایتی، آموزش‌های مهارتی، ایجاد بسترهای کارآفرینی و حمایت از تولید داخلی، مردم را به فعالیت اقتصادی سالم و مولد سوق دهد.^۲ از منظر دینی نیز، بیکاری مذموم و اشتغال به عنوان یک ارزش معرفی شده است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: کسی که برای تأمین معاش خانواده‌اش تلاش می‌کند، مانند کسی است که در راه خدا جهاد می‌کند.^۳» این حدیث بیانگر اهمیت کار و تلاش در نگاه دینی است که می‌تواند پشتوانه‌ای قوی برای سیاست‌های اقتصادی دولت باشد. از نگاه اقتصادی، افزایش نرخ اشتغال موجب کاهش وابستگی به واردات، افزایش تولید ناخالص داخلی، تقویت سرمایه اجتماعی، و در نهایت، مقاوم شدن اقتصاد کشور در برابر تکانه‌های خارجی می‌شود. به همین دلیل، دولت‌ها در راستای اقتصاد مقاومتی موظف‌اند با ایجاد زمینه‌های اشتغال پایدار، از بیکاری جلوگیری کنند و روحیه کارآفرینی را در جامعه نهادینه سازند.

۱. جمعه ۱۰

۲. عزتی، اصلاح الگوی مصرف، ص ۲۱

۳. مجلسی، بحارالانوار، ج ۲، ص ۱۱۸

نتیجه‌گیری:

بررسی آموزه‌های روایی نشان می‌دهد که اقتصاد مقاومتی در منظومه فکری اسلام، صرفاً یک واکنش کوتاه‌مدت به تهدیدهای اقتصادی دشمن نیست، بلکه رویکردی ساختاری، تمدنی و پایدار در سامان‌دهی به نظام اقتصادی جامعه اسلامی است. این رویکرد بر پایه اصول کلیدی‌ای چون عدالت‌محوری، تأمین نیازهای اقتصادی عمومی، حفظ توازن در توزیع ثروت، مقابله با مفسدات اقتصادی و سوداگری، و گسترش فرصت‌های اشتغال مشروع بنا شده است. در روایات اهل بیت علیهم‌السلام، عدالت اقتصادی به عنوان یکی از ارکان اساسی حکومت اسلامی شناخته شده و امام علی علیه‌السلام در سیره حکومتی خویش، با تأکید بر حق مردم در بهره‌مندی عادلانه از بیت‌المال، یکی از روشن‌ترین الگوهای عدالت اقتصادی را به نمایش گذاشته‌اند. تأمین معیشت مردم، جلوگیری از فقر، و حمایت از اقشار ضعیف، وظیفه‌ای دینی برای حاکمان معرفی شده که بی‌توجهی به آن موجب فروپاشی اجتماعی و نارضایتی عمومی خواهد شد. از سوی دیگر، حفظ توازن اقتصادی میان اقشار مختلف جامعه، با محوریت مبارزه با تجمل‌گرایی، احتکار، ربا، و انباشت ثروت در دست گروهی خاص، مورد تأکید شدید متون روایی قرار گرفته است. مبارزه با فساد اقتصادی نیز در کلام معصومین، امری واجب و راهبردی است که زمینه‌ساز اعتماد عمومی، انسجام اجتماعی، و شکوفایی تولید خواهد شد. در بُعد اشتغال‌زایی نیز، کار و تلاش، نه تنها یک وظیفه اقتصادی بلکه عبادتی ارزشمند در فرهنگ روایی تلقی شده است. گسترش کارآفرینی، تقویت تولید داخلی، و پرهیز از وابستگی، از مؤلفه‌هایی است که در قالب اقتصاد مقاومتی می‌تواند موجب استغنای امت اسلامی گردد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که اقتصاد مقاومتی از منظر روایات، الگویی جامع برای اداره جامعه اسلامی در برابر فشارهای بیرونی و ضعف‌های درونی است و می‌تواند مبنایی برای نظام‌سازی اقتصادی در راستای عزت، استقلال و عدالت باشد. اجرای این اصول، نیازمند اراده سیاسی، برنامه‌ریزی دقیق، و بازگشت صادقانه به منابع اصیل دینی است.

فهرست منابع و مأخذ

- ۱- احمد، خورشید، مطالعاتی در اقتصاد اسلامی، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ اول، (۱۳۷۴)
- ۲- اسحاقی، سید حسین، مبانی و راهبردهای جهاد اقتصادی، قم، مرکز مدیریت، (۱۳۹۰)
- ۳- ایروانی، جواد، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی، رضوی چاپ دوم، (۱۳۹۰)
- ۴- تفضلی، تاریخ عقاید اقتصادی تهران، نشر نی، چاپ هشتم، (۱۳۸۷)
- ۵- تفضلی، فریدون، اقتصاد کلان، تهران، نشر نی، (۱۳۷۶)
- ۶- تودارو، مایکل، توسعه اقتصادی جهان در جهان سوم، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۷
- ۷- حر عاملی، محمدحسن، وسائل الشیعه، قم، اسلامیه، ۱۳۷۷
- ۸- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، قم، صبا، ۱۳۸۸
- ۹- رادمهر، احسن الله، جهاد اقتصادی و بسترهای تحقق آن، تهران، پیام عدالت، چاپ اول، (۱۳۹۰)
- ۱۰- سنایی فر، اکبر، ارکان و الزامات اقتصاد مقاومتی، اصفهان، ستارگان درخشان، چاپ اول، (۱۳۹۲)
- ۱۱- سید نژاد، سید صادق؛ تولید کار و سرمایه ایرانی از نظر آموزه های دینی، قم، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۱)
- ۱۲- صدر، اقتصاد ما، اول ترجمه محمد کاظم موسوی خراسان، جهاد سازندگی، مشهد، بی جا (۱۳۶۰).
- ۱۳- صدر، سید کاظم، اقتصاد صدر اسلام، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، (۱۳۷۴)
- ۱۴- عزتی، مرتضی، اصلاح الگوی مصرف، بی جا پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج، بی جا (۱۳۸۸).
- ۱۵- کلینی رازی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، قم، صدرا، ۱۳۸۰
- ۱۶- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، قم، اسلامیه، ۱۳۷۸

